

«ЗАПОРОЗЬКА СІЧ І СЛОБІДСЬКА УКРАЇНА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ.»

Історія України, 8 клас

Ігор КОЛЯДА, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова, доктор історичних наук;
Лілія ШЕВЧУК, студентка факультету історичної освіти НПУ імені М. П. Драгоманова

Мета:

- **освітня** – з'ясувати особливості розвитку Січі у складі Гетьманщини; схарактеризувати роль Запорозької Січі у воєнно-політичних подіях другої половини XVII ст.; розповісти про кошового отамана І. Сірка; визначити устрій і риси господарського розвитку Січі; з'ясувати основні характерні риси Слобідської України у другій половині XVII ст., охарактеризувати адміністративно-територіальний устрій краю;

- **розвивальна** – удосконалювати вміння і навички самостійної роботи; використовуючи історичні джерела, розвивати навички роботи з контурною картою та історичною картою, уміння аналізувати історичні події, свідомо застосовувати історичні поняття;

- **виховна** – сприяти розвитку акторських здібностей, вихованню почуття патріотизму, громадянської свідомості, інтересу до історії свого народу та його героїчного минулого.

Тип уроку: комбінований.

Навчально-методичне забезпечення: Історія України, 8 клас. Струкевич О. К. / О. К. Струкевич, І. М. Романюк, Т. П. Пірус. – К. : Грамота, 2008, портрет Івана Сірка, документовані матеріали з теми, карта «Суспільно-політичний устрій Гетьманщини в XVII ст.», атлас, контурні карти.

ХІД УРОКУ

I. Перевірка домашнього завдання.

Тема: «Соціально-політичний устрій, господарське та культурне життя Гетьманщини в другій половині XVII ст.»

Фронтальне опитування у ході репродуктивної бесіди за завданнями та запитаннями:

1. Пригадайте, на яких правах Запорозька Січ перебувала у складі Гетьманщини?

2. Назвіть ключові ознаки політичної автономії Лівобережної України. Охарактеризуйте систему органів влади Гетьманщини.

3. Визначте основні чинники, які впливали на становиче козацтва та селянства Гетьманщини.

4. Розкажіть про стан господарства Лівобережної України.

Індивідуальна робота.

Установіть відповідність між назвами посад та функціями, які їм належали:

1. Хранитель військової коругви, ад'ютант гетьмана	а) Бунчужний	1	д)
2. Керував військовим постачанням і артилерією	б) Генеральний писар	2	в)
3. Керував Генеральною військовою канцелярією, видав зовнішньою політикою	в) Генеральний обозний	3	б)
4. Тимчасовий командувач військами на час проведення окремих операцій	г) Наказний гетьман	4	г)
	д) Хорунжий		

II. Актуалізація опорних знань та мотивація діяльності учнів.

Вступна бесіда за запитаннями:

- Які сучасні області охоплювала тогочасна Слобідська Україна? (*Територія сучасної Харківської, Сумської, Донецької, Луганської областей, а також Воронежської, Курської, Белгородської областей Російської Федерації*).

- Пригадайте, що таке займанщина? (*Право, за яким кожний переселенець привласнював собі стільки землі, лісу, сінокосів, скільки міг обробити. Зайнята земля не обкладалася податком*).

- Що, на вашу думку, приваблювало переселенців у Слобідську Україну? (*Займанщина, звільнення від податків*).

- Чи був подібним адміністративно-територіальний устрій Гетьманщини до устрою Слобідської України? Які полки склали Слобідську Україну? (*Так. На території Сл. Укр. було сформовано 5 полків: Острозький, Харківський, Сумський, Охтирський, Ізюмський*).

- Назвіть привілейовані стани в Гетьманщині в другій половині XVII ст. (*Козаки і православне духовництво*).

- На які групи поділялися козаки? (*Городові – ті, що мешкали на території Слобідської України та Гетьманщини, та низові, що перебували на Січі*).

Вступна розповідь:

Великого значення у XVII ст. для українських територій мали регіони Лівобережної Гетьманщини та Слобідської України. Якщо в той час

Лівобережжя інтенсивно розвивалося, то землі Слобожанщини тільки починали обживатися. Ці землі знаходилися на схід від Гетьманщини і на кордоні з Московією. Колись вони належали Чернігово-Сіверському князівству, були гарно залюднені та обжиті, але в XIII ст. зазнали спустошливих наскоків ординців. У 30-х роках XVII ст. сюди потяглися перші поселенці. А в середині XVII ст. цей рух став масовим. Ці землі отримали назву Слобідська Україна.

Отже, у ході уроку ми розглянемо стан земель Лівобережної Гетьманщини та Слобідської України в другій половині XVII ст., а саме їхнє міжнародне становище, адміністративно-територіальний та соціальний устрій, дізнаємося про визначного кошового отамана Івана Сірка.

III. Вивчення нового матеріалу.

План теми уроку:

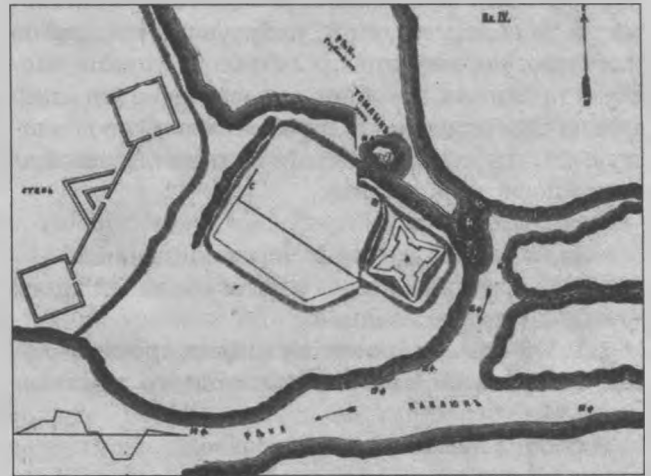
1. Запорозька Січ у складі Гетьманщини:
  - 1.1. Участь запорожців у війнах проти Польщі, Османської імперії, Кримського ханства.
  - 1.2. Кошовий отаман Іван Сірко.
  - 1.3. Політика уряду Московії щодо Запорозької Січі.
2. Слобідська Україна у другій половині XVII ст.
  - 2.1. Заснування слобідських міст.
  - 2.2. Адміністративно-політичний устрій Слобідської України.
  - 2.3. Соціальний устрій Слобідської України.
3. Західні українські землі впродовж другої половини XVII ст.

1. Запорозька Січ у складі Гетьманщини.

За допомогою **розповіді, картосхеми та наочної картини** вчитель характеризує стан Запорозької Січі у другій половині XVII ст.

На початку Національно-визвольної війни середини XVII ст. Запорозька Січ розташувалася на Микитиному Розі. Січі належала провідна роль у підготовці та розгортанні Національно-визвольної війни українського народу проти польського панування. Однак за умовами Зборівського договору багато запорожців опинилося поза козацьким реєстром. Це спричинило невдоволення січовиків та загострення відносин із гетьманською владою. Не оминув запорожців і Білоцерківський договір. Не випадково січовики брали участь у виступах козацтва проти старшини й гетьмана. Напружені взаємини Запорозької Січі з гетьманським урядом спричинили до зміни місця її розташування. У 1652 р. запорожці перенесли свою столицю з відкритого перед степом Микитино-го Рогу ближче до Дніпрових плавнів, неподалік гирла р. Чортомлик. Новоутворена Січ існувала протягом 1652–1709 рр. Її називають Чортомлицькою.

Робота з ілюстрацією та карто-схемою.

Чортомлицька Січ. План

Реконструкція Чортомлицької Січі

Учитель демонструє матеріал та пропонує відповідати на запитання:

1. Назвіть час існування Чортомлицької Січі?
2. Що оточувало з усіх сторін Чортомлицьку Січ?

Робота з контурною картою.

Знайти на карті, де була розташована Чортомлицька Січ і позначити її на контурній карті.

У ході **картинного опису** вчитель ознайомлює учнів з Чортомлицькою Січчю.

Яскраву картину облаштування Чортомлицької Січі подано у звіті до московського уряду: «Фортиця – Січ з її земляним валом стоїть у гирлах Чортомлика й Прогною, над річкою Скарбною. Заввишки вал у 6 сажнів; з поля, із Сумського боку й від Базавлука на валу влаштували частокіл і бійниці. З іншого боку, від гирла Чортомлика й від річки Скарбної, до валу влаштовано дерев'яні, насипані землею коші. У тій фортеці вежа, а в тій вежі є бійниці, а перед тією вежею, за ровом, споруджено земляну фортецю для гармат... Наближення неприятелів до фортеці – Січі можливе в літній час лише з поля, а з трьох боків, через ріки, ніяких дій проти неї чинити не можна. У зимовий час запорожці на тих ріках невпинно збивають кригу».

Зрозуміло, що Чортомлицька Січ була міцним укріпленням запорожців. Вони самі знайшли місце та облаштували її, побудували справжню фортецю. Чортомлицька Січ мала височезні частоклі та бійниці, насипані землею дерев'яні коші. Все це свідчить про те, що козаками було докладено багато зусиль, аби вберегтися від зовнішнього посягання ворогів.

Запитання:

- Як була облаштована Чортомлицька Січ?
- Що у фортифікації Січі вражало найбільше?
- Де її було засновано?

1.1. Участь запорожців у війнах проти Польщі, Османської імперії, Кримського ханства.

Робота з тематичною картою.

На карті зображено території українських земель у 1667–1787 рр.

Завдання:

• Покажіть територію Правобережної України, Лівобережної України, Слобідської України, Запоріжжя.

• Під владою яких держав перебували українські землі?

Самостійна робота з контурною картою:

• позначити на контурній карті кордони Запорозької Січі у другій половині XVII ст.

У ході **репродуктивної бесіди** пропонується згадати про основні положення Андрусівського договору 1667 р.

1. Які були умови Андрусівського договору 1667 р. щодо врегулювання міжнародного конфлікту?

• припинялась Польсько-московська війна 1654–1667 рр.;

• встановлювалося перемир'я на 13,5 років;

2. До складу яких держав увійшли українські землі?

• під владою Московської держави залишалась Лівобережна Україна, Сіверська земля з Черніговом і Стародубом, а також Смоленськ;

• у складі Речі Посполитої залишалися Правобережна Україна (крім Києва) і Білорусь з Вітебськом, Полоцьком і Двінськом;

• Київ з околицями на два роки передавався Московії, проте в угоді був ряд положень, які давали можливість залишити Київ за Росією на завжди;

• Запорозька Січ мала перебувати під спільною владою обох держав;

3. Які компенсації були визначені у договорі?

• царський уряд зобов'язувався виплатити Польщі як компенсацію за втрачені шляхтою землі на Лівобережній Україні 1 млн польських злотих (близько 200 тис. руб.).

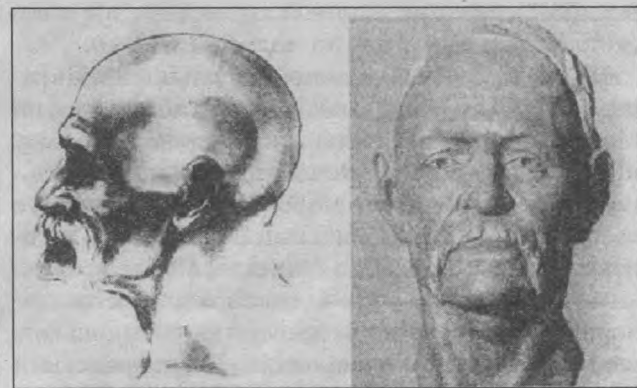
• Річ Посполита і Московія зобов'язувались у випадку татарських набігів на Україну разом виступити проти кримського хана та Османської імперії, що викликало з її боку ворожу реакцію, підсилену підтримкою Франції, Англії, Голландії та Австрії.

1.2. Кошовий отаман Іван Сірко.

Робота з реконструкцією портрета Івана Сірка.

Фізіогномістичний портрет

Візуальне обстеження черепа показало, що йому властивий дуже сильний розвиток м'язового рельєфу. Крім того, для нього характерні різка брахікранія, низьке обличчя, широкі вилиці, невисокі орбіти і дещо випуклий ніс. Поєднання брахікранії та значної ширини вилиць, на думку сучасного антрополога С. Сегеди, дає підстави припустити, що серед предків І. Сірка могли бути степовики-кочовики. Разом із цим у зовнішності отамана, безумовно, переважають риси центральноукраїнського типу.

Кошовий отаман Війська Запорозького Іван Сірко (графічна та скульптурна реконструкції Г. Лебединської)

Так учені-історики на основі відомостей, уміщених в історичних документах, реконструювали зовнішність Івана. Найславетніший кошовий отаман мав зріст 174–175 см. Риси обличчя – правильні, ніс – рівний. На нижній губі з правого боку мав червону пляму. Сучасники вважали то Божою позначкою, що відрізняла Сірка від людей.

У ході **розповіді з використанням історичного джерела** вчитель формує уявлення про історичну постать Івана Сірка:

Цікавим є заповіт самого кошового Івана Сірка. Помираючи, він говорив: «Як я помру, то одберіть у мене праву руку і носіть її сім год; хто буде мою руку носіть сім год, той владітиме нею так, як я й сам владію; а де случиться вам яка пригода, де вас нещасна хвиля біжить, чи на воді, то бросайте руку у воду – хвиля утишиться, то й не буде вам ніякого случаю; а з семи год уже поховайте в мою могилу. А хто буде тую могилу шанувати, братиме навкруги землю та буде могилу обсіпачь, то я його сам своєю силою буду дарить. А на сьомому году хай мене жде, хто вийде до могили або на Різдво, або на Великдень, або на зелену неділю, нехай мене дожида. Не бійся, що я неправославний християнин, – я єсть православний християнин Сірентій Іоанович!»

Наведені вище настанови говорять про незламну стійкість духу Івана Сірка, його мужній характер. Він був справжнім воїном. З цим погоджуються як його прихильники, так і вороги.

Самостійна робота з історичним джерелом:

«Того ж літа, 1 серпня, преставився від цього життя в своїй пасіці, похворівши певний час, славний кошовий отаман Іван Сірко. Його припроваджено водою до Запорозької Січі і чесно поховано всім Низовим Запорозьким Військом у полі за Січчю, навпроти Московського окопу, де ховалося інше запорозьке товариство. Поховано його знамените 2 серпня з превеликою гарматою й мушкетною стрільбою і з великим жалем всього низового війська. Бо це був той їхній справний і щасливий вождець, який із молодих літ аж до своєї старості, бавлячись воєнними промислами, не тільки значно воював Крим і попавив у ньому деякі міста, але також погромлював у диких полях, було то на різних місцях, численні татарські чамбули і відбивав полонений християнський ясир. Він запливав на човнах і в Чорне море та чинив на різних місцях бусурманам немалі шкоди й розорення. А на самому Чорному морі громив він кораблі й каторги, що пливли з Константинополя до Криму, Азова та в інші місця, і з великими здобичами щасливо повертався із Запорозьким Військом до свого коша. Його все військо дуже любило і за батька свого шанувало. Поховавши ж і його, як вище казав, з жалем, висипали над ним значну могилу й поставили на ній кам'яного хреста із належним написом його імені та справ. Після похорону Низове військо з новим кошовим Стягайлом писало до гетьмана Самойловича такий лист, жалісливо ознаймовуючи його про ту його, Сіркову, кончину і про погреб його» (із літопису Самійла Величка).

Запитання до уривка із джерела:

1. Які факти біографії кошового отамана Сірка подав літописець?
2. Чому кошового І. Сірка козаки шанували «за батька»?
3. Користуючись текстом літопису, складіть історичний портрет кошового Івана Сірка.

Використовуючи **міркування** вчитель розкриває значення діяльності кошового Івана Сірка в історії Запорозької Січі другої половини XVII ст.

Кошового отамана Івана Сірка дуже шанували запорожці, тримали його за беззаперечного авторитета. У чому це виявлялося? Про це свідчать відозви самих козаків. Так, запорожці були переконані, що рівного їхньому кошовому отаманові звитязця в цілому світі не було й бути не може. За козацькими переказами, сам Бог посприяв І. Сіркові в тому, що він не тільки перемагав у двобої з ворогом, а міг здолати й нечисту силу. Народна легенда твердить, що «річка Чортмлик через те й зветься так, що в ній Сірко убив чорта: той тільки мелькнув догори ногами, коли кошовий луснув його з пістоля. Убивши чорта, він звів на тому місці свою Січ». Розуміючи це і справедливо вбачаючи в ньому лідера, козаки дванадцять разів поспіль обирали його своїм кошовим отаманом.

Отже, кошовий Іван Сірко був найтипівішим представником козацького стану й утілював найхарактерніші риси й особливості справжнього запорожця.

Впевнено можна говорити про те, що і кошовий Іван Сірко, і очолюване ним усе запорозьке козацтво були надзвичайно мужніми, відданими своїм переконанням людьми, не зважали на жодні заборони. Вони чітко усвідомлювали свої прагнення та свою роль в історії українського народу, свою величну місію – захисту українського народу від іноземних поневолювачів.

Самостійна робота з документом.

Польський хроніст Віспасіан Коховський про кошового І. Сірка: «Страшний був орді, бо був досвідченим у воєнних акціях і відважним кавалером. А в Криму його ім'я наводило такий пострах, що орда щоденно пильнувала та була готова до бою, ніби Сірко вже напав. Татари цілком серйозно вважали його шайтаном і навіть своїх дітей, коли вони плакали і їх не могли заспокоїти, лякали Сірком, кажучи: «Сірко йде». Сірко був чоловіком гожим, бойової вдачі, не боявся ані сльоти, ані морозу, ані спеки. Він був чуйним, обережним, терпляче зносив голод, був рішучим у воєнних небезпеках і завжди тверезим. Улітку він перебував на порогах (Дніпрових), а взимку – на українському прикордонні. Він не любив марнувати час або

упадати коло жіноцтва, постійно бився з татарами, проти яких мав природну ненависть. На обличчі він мав природний знак, ніби шмат пурпуру».

Запитання до документа.

1. Як характеризує І. Сірка польський хроніст? На що він звертає увагу?

2. Кого І. Сірко вважав головними ворогами?

1.3. Політика уряду Московії щодо Запорозької Січі.

Використовуючи стислу характеристику та логічну схему, вчитель розкриває взаємини запорожців з Московською державою:

Москва завжди ставилася до Запорозької Січі з упередженням, вбачаючи в ній оплот свободи і вільнодумства, що могло скласти загрозу Московській державі. Тому Російська держава прагнула повною мірою використати можливості Січі у власних інтересах. Першим заходом у здійсненні цих намірів стало розміщення на Січі московської залоги у 1663 р., яка виконувала ряд завдань:

1) разом із запорожцями діяти проти кримських і ногайських орд;

2) збирати інформацію про внутрішнє становище Кримського ханства і ногайських орд, про їхні зовнішньополітичні плани, а також про події, що відбувалися в Польщі та Туреччині;

3) стежити за всіма подіями, що відбувалися на Запоріжжі, та доповідати в Москву про відносини Запорозької Січі з гетьманами, окремими старшинськими угрупованнями, про всі дипломатичні зносини січовиків.

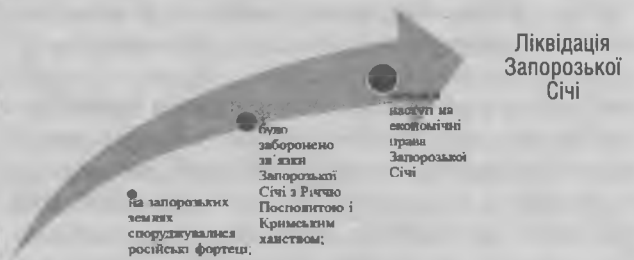
Отже, російський уряд, граючи на суперечностях у середовищі української старшини, прагнув повною мірою використати можливості Січі у власних інтересах.

У конфліктах між українськими гетьманами і Запорізькою Січчю Москва нерідко підтримувала запорожців, які виступали за обмеження гетьманської влади.

Політику російського уряду щодо Запорозької Січі упродовж XVII ст. учитель ілюструє за допомогою стислої характеристики та схеми еволюції:

На початку XVII ст. царський уряд почав послідовно обмежувати автономію Запоріжжя, вплив і роль Запорозької Січі:

2. Слобідська Україна у другій половині XVII ст.

У ході пояснення вчитель формує уявлення про історико-етнографічний регіон України:

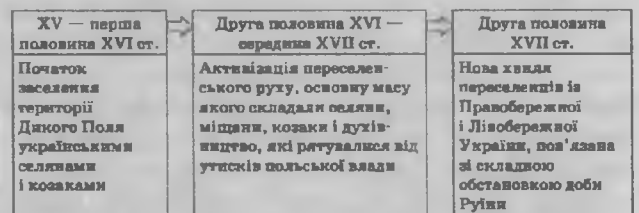
Слобідська Україна (друга назва – Слобожанщина) – це історична область, до якої входили території сучасних Харківської, східної частини Сумської, північної частини Донецької та Луганської областей України, південно-східна частина Воронежської, південно-західна частини Белгородської, південь Курської областей Росії.

З другої половини XVI ст., а особливо з 30 рр. XVII ст., Слобожанщину поступово заселяють українські селяни й козаки з Лівобережної та Правобережної України, які втікали від польсько-шляхетського гноблення.

У 1638 р. сюди переселилися учасники козацького повстання на чолі з Я. Острянином (вони оселилися в Чугуєві). У 1652 р. велика група селян і козаків Чернігівського та Ніжинського полку на чолі з І. Дзиковським заснувала Острогозьк.

Схема еволюції.

За допомогою схеми-еволюції та стислої характеристики вчитель висвітлює основні етапи заселення Слобідської України починаючи з XV ст. до другої половини XVII ст.

Отже, аналізуючи основні етапи колонізації Слобідської України, можна говорити про те, що протягом майже двох століть на цю територію була переселена велика кількість населення, які тут оселилися й вели активне політичне життя.

Самостійна робота з документом.

Витяг зі «Звернення мешканців Сумського полку до царя»

Наші діди, батьки, брати і родичі, і ми самі поприходили з різних гетьманських і задніпрянських міст в Україну (мається на увазі Слобідську Україну – прим., ред.) на закликання белгородських та курських воєвод, котрі запевняли

нас царським словом не відбирати від нас наших вольностей. Вони веліли селитися нам, щоб ми захистили собою московські-українські міста по Белгородській лінії у диких степах на татарських займищах, якими ходили татари під ці міста. І для збільшення населення у цих нових містах велено було нам закликати на життя свою братію – українців. Ми збудували Суми, Суджу, Миропілля, Краснопілля, Білопілля та інші міста, а до них повіти і села. І ми вірою та правдою служили. І тоді, коли татари приходили плюндрувати московські українські міста, ми не приставали ні до якої зради. За те пожалувано нас усякими вольностями дозволено займанщини займати, пасіки і всілякі ґрунти заводити і всілякими промыслами промишляти без чиншу (податку – ред.), за старим українським звичаєм.

Репродуктивна бесіда за запитаннями:

1. Як формувався населення Слобожанщини?
2. Яку роль відіграли українські поселенці в освоєнні московсько-татарського пограниччя?
3. Яким було ставлення царських властей до поселенців?

2.1. Заснування слобідських міст.

Використовуючи розгорнуту характеристику та структурно-логічну схему, учитель висвітлює процес заснування слобідських міст:

Кінець 20-х - початок 30-х рр. XVII ст.
Заселення степів, обумовлене стихійним переходом на південь українців, організованим переселенням царським урядом державних селян, поверненням запорожців на старі місця, а також поселенням на півдні вихідців із сусідніх держав

50-ті рр. XVII ст.
Царський уряд вдався до поселення тут іноземних військовослужбовців (сербів, хорватів, македонян, молдаван та ін.), які погодилися перейти на військову службу до Росії й поселитися на її окраїнах, а також росіяно-розкольників, що жили в Речі Посполитій та Туреччині

1776-1782 рр.
Масова урядова колонізація регіону розгорнулася тільки після ліквідації Запорозької Січі.
У межах створених на запорозьких землях Азовської і Новоросійської губерній було засновано 569 поселень, у тому числі 488 на землях, що належали кошу. Серед них 478 – були приватновласницькі

Початок 1784 р. – до кінця XVII ст.
У Катеринославському намісництві, до якого ввійшли Азовська і Новоросійська губернії, нараховувалось 2209 поселень, у тому числі 45 міських, у яких проживало 708 190 осіб. До кінця XVIII ст. чисельність населення в регіоні досягла майже 1 млн осіб, але частка українців впала до 64,76 %

Завдання.

Підготувати відповідь на запитання:

1. Як відбувалося заселення земель? Який характер мав цей процес?
2. На основі поданої схеми зробіть конспект основних періодів заселення земель Слобідської України.

Використовуючи опис, учитель ознайомлює учнів з історичним регіоном Дике поле:

Дике Поле – у вузькому розумінні історична назва нерозмежованих і слабо заселених причорноморських степів між середньою і нижньою течією Дністра на заході, нижньою течією Дону і Сіверським Дінцем на сході, від лівої притоки Дніпра – Самари і верхів'їв притоків Південного Бугу – Синюхи та Інгула на півночі, до Чорного і Азовського морів та Криму на півдні, у широкому розумінні – назва всього Великого Євразійського Степу, який також називали Великою Скіфією в часи античності чи Великою Тартарією в часи середньовіччя у європейських і Дешт-і-Кипчак у східних (переважно перських) джерелах.

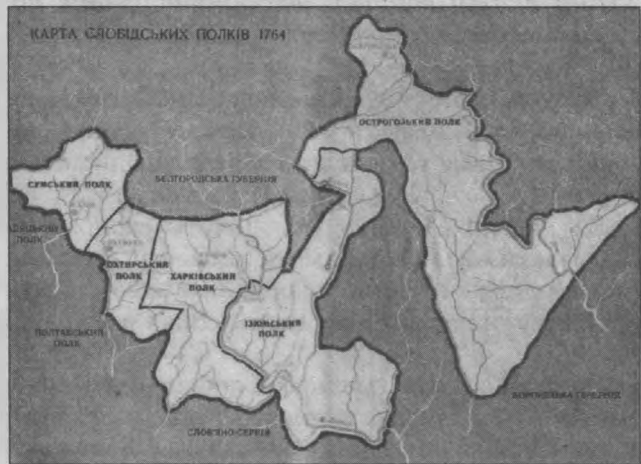
2.2. Адміністративно-політичний устрій Слобідської України.

Учитель, використовуючи розгорнуту характеристику та порівняльну таблицю, розкриває особливості адміністративно-політичного устрою та господарського життя Гетьманщини і Слобідської України (див. таблицю 1).

Завдання:

1. Охарактеризуйте адміністративно-територіальний та політичний устрій Лівобережної Гетьманщини.
2. Охарактеризуйте адміністративно-територіальний та політичний устрій Слобідської України.
3. Розкрийте спільні та відмінні ознаки адміністративно територіального устрою Лівобережної України та Слобожанщини.

Робота з картою.

Карта Слобідських полків 1764 р.

Особливості адміністративно-політичного устрою				
			відмінності	
	Гетьманщина	Слобідська Україна	Гетьманщина	Слобідська Україна
Адміністративний поділ	Гетьманщина поділялася на 10 полків: Стародубський, Чернігівський, Ніжинський, Прилуцький, Київський, Гадяцький, Переяславський, Лубенський, Миргородський, Полтавський	Територія Слобідської України поділялася на 5 полків: Харківський, Сумський, Охтирський, Острозький, Ізюмський	Не була політично самостійною. Мала автономію у внутрішніх справах. Очолював гетьман, який у другій половині XVII ст. обирався на вузькій Старшинській раді, потім це рішення схвалювалося на Генеральній військової раді, а потім затверджувалося царем.	Посади гетьмана не існувало, не було й генеральної старшини. Кількісний склад козацьких полків не був постійним
Управління полками	Полками керували полковники. Полки поділялися на сотні. Сотнями керували сотники	На чолі полків стояли полковники, які підпорядковувалися белгородському воеводі. Кожен полк отримував царську жалувану грамоту. Полковників обирали полкові ради, потім це рішення погоджував воевода і затверджував цар	Велику роль в управлінні відігравала Старшинська рада, до складу якої входили гетьман, генеральна старшина і полковники	

Запитання:

1. На які полки поділялася Слобідська Україна у другій половині XVII ст.? Які з них були найбільші/які найменші?

2. Що вам відомо про систему управління полками?

У ході пояснення вчитель розкриває зміст поняття:

Слобідські козацькі полки – військово-територіальні козацькі формування на території Слобідської України у XVII–XVIII ст. Полки входили до складу Московського царства, але мали автономне самоврядування. Виникли у XVII ст. у результаті переселення переважно українського населення на вільні землі Дикого поля. Наприкінці XVIII ст. військову структуру полків було реформовано у регулярні гусарські полки, а територію введено до складу нової Слобідсько-Української губернії.

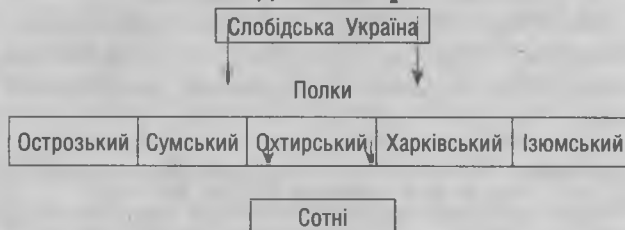
Використовуючи міркування та ієрархічну схему вчитель охарактеризовує політику московського уряду щодо Слобідської України:

Московський уряд сприяв українському заселенню Слобідської України. Яку мету він переслідував? Чому така політика була вигідною для нього?

Це давало Московії можливість економічно освоювати вільні землі, мати військову силу для оборони своїх південних кордонів і разом із тим стримувати потік московських утікачів-кріпаків на Дон.

Над козацькою владою Слобідської України була московська державна адміністрація, якою керував царський воевода із м. Белгород. З ним кожен полковник мав укласти окремі договір, як правило, довічний.

Схема 1

Схема ієрархії**Адміністративно-територіальний устрій Слобідської України****2.3. Соціальний устрій Слобідської України.**

Учитель пропонує скласти схему на основі роботи з підручником «Соціальна структура українського суспільства у другій половині XVII ст. таблиця може мати такий вигляд:

За допомогою доведення вчитель розкриває зміни у соціальній структурі України у другій половині XVII ст.

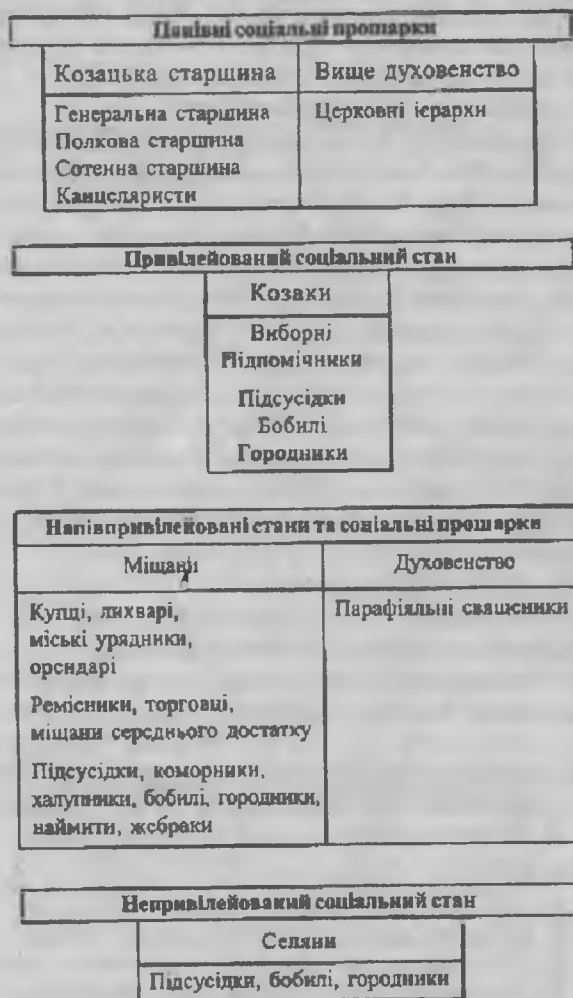
Після Національно-визвольної війни середини XVII ст. соціальна структура Козацької України істотно змінилася. Про це свідчать такі факти. Зникли польські магнати, шляхта, католицьке духівництво. Українська шляхта швидко злилася з козацькою старшиною. В останні десятиліття XVII ст., селяни, міщани та козаки стали втрачати завойовані ними соціальні й майнові права. Загалом картина соціальної структури виглядала так:

Козацька старшина

Унаслідок виокремлення з козацтва після панівне становище в суспільстві. Мала політичну владу, землі та маєтності, які отримувала за свою службу, а з часом також спадкові маєтки.

Схема 2

Схема ієрархії

Українська шляхта

Панівний стан українського суспільства; швидко злилася з козацькою старшиною у результаті поширення на неї старшинських прав і привілеїв.

Духовенство

Привілейований соціальний стан. Верхівка духовенства мала великі земельні володіння та залежних селян і суттєво відрізнялася за своїм становищем від простого духовенства – парафіяльних священиків.

Козацтво

Привілейований соціальний стан. Козаки були особисто вільними, звільнялися від усіх державних податків і повинностей, крім несення військової служби за власний кошт, мали право на становий суд і спадкове землеволодіння. Наприкінці XVII ст. козаки поділялися на заможних (виборних) і збобілих (підпомічників), що не могли самотужки придбати воєнне спорядження і служили багатим.

Міщанство

Напівпривілейований стан, що мав права і привілеї на самоврядування, становий суд, за-

няття ремеслами, промислами і торгівлею, але був зобов'язаний сплачувати податки і виконувати повинності на користь держави.

Селянство

Непривілейований соціальний стан, який у результаті Національно-визвольної війни здобув особисту свободу і право змінювати місця проживання. Однак через те, що селяни не мали спадкової власності на землю, вони змушені були працювати на козацьку старшину, шляхту і монастирі, а також сплачувати податки натуральними продуктами і грошима. У Слобідській Україні селяни сплачували податки до царської казни.

3. Західні українські землі впродовж другої половини XVII ст.

У ході **розгорнутої характеристики та логічної схеми** вчитель висвітлює становище Східної Галичини, Північної Буковини, Закарпаття впродовж другої половини XVII ст.

Західні українські землі – Східна Галичина, Північна Буковина, Закарпаття – упродовж означеного періоду входили до складу кількох держав, маючи різний юридичний статус.

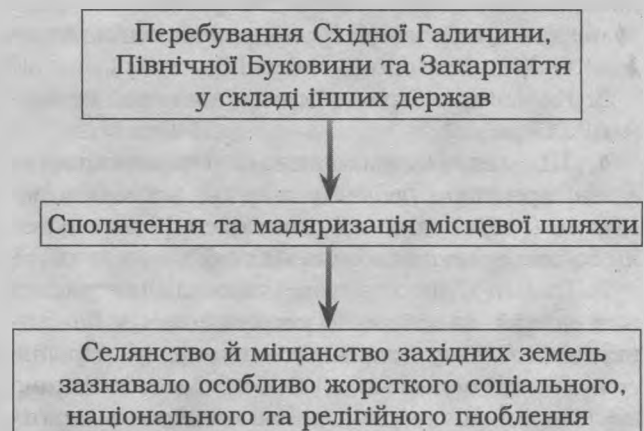
1. Із середини XVII ст. і до останньої чверті XVIII ст. Східна Галичина входила до складу Речі Посполитої як частина Руського воєводства.

2. Північна Буковина з кінця XIV ст. і до Російсько-турецької війни 1768–1774 рр. входила до складу Молдавської держави, котра на той час перебувала під протекторатом Османської Туреччини.

3. Закарпаття входило до складу Трансильванського (Семиградського) князівства, яке теж перебувало під протекторатом Туреччини. У 1687 р. під час австрійсько-турецької війни війська Габсбургів окупували територію Трансильванії, а на Карловицькому конгресі 1698–1699 рр. Австрія домоглася міжнародного визнання своєї влади над Трансильванією, а отже, і над Закарпаттям.

Схема 3

Логічна схема

IV. Закріплення та повторення вивченого на уроці.

Колективна робота.

Учитель пропонує обговорити такі і запитання та завдання для **репродуктивної бесіди**:

1. Яке місце займала Запорозька Січ у другій половині XVII ст.?

2. Яке місце займала Слобідська Україна в другій половині XVII ст.?

Для цього можна використати такі неповні речення:

Я добре знаю, що...

Я думаю інакше, тому що...

Я впевнений у тому що...

Я переконаний у цьому, тому що...

Я сумніваюсь у цьому, тому що...

Я не згодний із цим, тому що...

Для проведення цієї частини уроку можуть бути використані наступні методи: «одна хвилина», «мікрофон».

Репродуктивна бесіда за запитаннями:

1. Як відбувалося заселення Слобожанщини? Що означає її назва? (У середині XVII ст. розпочинаються масові переселення українців на землі, що розташовувалися на схід від Гетьманщини на кордоні з Московією. Ці землі на початку XVII ст. були незаселеними через спустошливі набіги татар. Ще в 30-х роках XVII ст. сюди потяглися перші поселенці. А в середині XVII ст. цей рух став масовим. Назва «Слобідська Україна», або «Слобожанщина», походить від назви слобод – поселень, які засновували на цій території переселенці з Правобережжя і Лівобережної України).

2. Якою була в цей час соціальна структура Слобідської України? Які верстви були панівними? (Суспільство поділялося на п'ять станів: козацтво, яке підпорядковувалося владі козацької старшини, мало право вільно проживати в містах і займатися ремеслом, торгівлею, промислами. Козацтво несло військову службу і не сплачувало податків; шляхта; духовенство; міщанство; селянство. Привілейованими були: козацька старшина; родовита шляхта; російське та іноземне дворянство, що отримало від царя землі за службу; вище духовенство, яке мало великі земельні володіння; міські багатії).

3. Як часто І. Сірка обирали кошовим отаманом? (12 разів).

4. Що таке «займанщина»? (Займанщина – вільні простори родючих земель, які могли займати й обробляти всі, хто бажав, і які ставали їхньою приватною власністю).

5. Якими були територіально-адміністративний устрій та система управління Слобожанщиною? У чому полягає їх специфіка? (Протягом другої половини XVII ст. Слобожанщина користувалася автономними правами в межах Московської держави. Слобідська Україна мала

подібний до Гетьманщини козацький устрій. Слобідські полки не були об'єднані під керівництвом однієї особи (наприклад, гетьмана, як на Лівобережжі). Кожен полковник самостійно будував свої відносини з царським урядом).

V. Підбиття підсумків уроку.

Узагальнення. Отже, вивчаючи становище Запорозької Січі та Слобідської України в другій половині XVII ст. можна говорити про те, що станом на цей період вже були сформовані основні політичні вимоги до існування незалежної території, держави: чіткий адміністративно-територіальний розподіл, усталене політичне та суспільне життя. Протягом другої половини XVII ст. поряд із Лівобережною Гетьманщиною постала нова козацька Україна – Слобідська. Простежено активну діяльність козаків. Особливо активно діяли січовики, коли Кіш очолював Іван Сірко. З його іменем пов'язані героїчні сторінки історії Запорозької Січі.

VI. Домашнє завдання.

1. Опрацювати текст підручника.

2. Скласти таблицю 2 територіального устрою, системи влади Лівобережної Гетьманщини та Слобідської України у другій половині XVII ст.

Таблиця 2

	Гетьманщина	Слобожанщина
АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ	Зберігався майже без змін з часів Національно-визвольної війни. Наприкінці XVII ст. на Лівобережжі існувало 10 полків, які одночасно були адміністративно-територіальними і військовими одиницями	Формувалося п'ять козацьких полків: Острозький, Харківський, Сумський, Охтирський та Ізюмський. Ці полки, як і в Гетьманщині, були не тільки військовими, а й адміністративно-територіальними одиницями. Полки поділялися на сотні
СИСТЕМА ВЛАДИ	Місце Генеральної військової ради ще за Богдана Хмельницького заступила Старшинська рада. До її складу входили гетьман і генеральна старшина – обозний, писар, двоє суддів, двоє осавулів, бунчужний, а також 10 полковників. Ця рада встановлювала розміри податків, оренди, виносила ухвали з питань оборони. Безпосереднє ведення справ покладалося на Генеральну військову канцелярію. Найвищою посадовою особою в Гетьманщині був гетьман	У Слобідській Україні посади гетьмана не існувало, не було й генеральної старшини. У цьому полягала ще одна особливість адміністративно-політичного устрою Слобожанщини, накинута царом. Слобідські полковники підпорядковувалися безпосередньо воєводі. Кожний полк окремо і в різний час одержував царську жалувану грамоту, у якій визначалися його права на козацький устрій, вільну торгівлю, звільнення від податків на землю тощо